

UOT 81`28;81`286

ZÜLFÜYYƏ İSMAYIL

NAXÇIVAN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ SEMANTİK ÜSULLA
SÖZYARATMANIN FRAZEOLoji YOLU

Məqalədə Naxçıvan dialekt və şivələrində frazeoloji vahidlər hesabına semantik yolla sözyaratma prosesindən bəhs olunur. Frazeoloji vahidlərin yaranması semantik yolla söz yaratmağa xidmət edir. Belə ki, insanın bədən üzvlərinin adını bildirən bir qisim sözlər məcazi mənada işlənməklə frazeoloji vahidin yaranmasına şərait yaradır. Qeydə aldığımız frazeoloji birləşmələrə əsasən deyə bilərik ki, bu birləşmələr şivələrin leksikasının bir hissəsini təşkil edir və lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Naxçıvan dialekt və şivələri frazeoloji ifadələrlə zəngindir. Ədəbi dillə müqayisədə frazeologizmlər daha çox dialektlərdə yayılmışdır. Lakin frazeologizmlərin sərhədlərini müəyyənləşdirmək çətindir. Odur ki, bir sıra frazeoloji vahidlərin ədəbi dilə və şivələrə xas olduğunu müəyyənləşdirməyin çox çətin olduğunu və bu sahədə vahid meyarın olmadığına görə şivələrin əksəriyyətində işlənməsini əsas götürmək lazımdır. Naxçıvan dialekt və şivələrində xas frazeoloji sözlərin bəzilərinə Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrində forma və mənaca fərqli və ya formaca eyni, mənaca fərqli şəkildə rast gəlinə bilər, bəziləri eyni semantik yüklə işlənməkdədir.

Frazeoloji birləşmələrin öyrənilməsi, araşdırılması, dilimizin, eləcə də xalqımızın tarixini, onun qohum və ya qohum olmayan dillərlə və xalqlarla əlaqəsini meydana çıxarmaq üçün arxaikləşsə də, dialekt və şivələrimizin fəal və işlək fonduna daxildir. Dilimizin bütün dialekt və şivələrində olduğu kimi, Naxçıvan dialekt və şivələrində də qədim tarixi köklərə dayanan bu dil faktlarının araşdırılması işi əsas məsələlərdən biridir.

Açar sözlər: Naxçıvan, dialekt və şivə, frazeologiya, söz yaradıcılığı.

Naxçıvan dialekt və şivələrində semantik yolla sözyaratma prosesindən biri də frazeoloji vahidlər hesabına baş verir. Xalq təfəkkürünün məhsulu olan frazeoloji ifadələrin tarixi çox qədimdir. İlkin dövrlərdə frazeoloji vahidlər kəmiyyətcə az olsa da, sonrakı dövrlərdə tədricən artmışdır. Bu birləşmələrin yaranma tarixi indiyə qədər dəqiq müəyyənləşdirilməsə də, türk dillərinin ən qədim yazılı abidələrində belə rast gəlinir. Nəzərə alsaq ki, frazeoloji birləşmələr xalq arasında geniş yayılıandan sonra yazıya alınmışdır, onda xalq təfəkkürünün ilkin məhsulu kimi abidələrin yazıldığı dövrdən çox-çox qədimliyi aydın olur. “Dilin lüğət tərkibində, daha doğrusu, leksik sistemində elə birləşmələr var ki, onlar öz mənə xüsusiyyətlərinə görə hazır vahidlər olub, xüsusi qrup yaradır” [3, s. 185]. Bu xüsusi söz qrupunun, frazeoloji vahidin və bundan bəhs edən frazeologiyanın tərifini Səlim Cəfərov bu şəkildə verir: “Frazeologiya (yunanca *phrasis* ifadə və *logos* təlim sözlərinin birləşməsindən ibarətdir) dildə mövcud olan sabit söz birləşmələrinin məcmusu deməkdir. Əsas etibarilə qeyri-sabit, daha doğrusu, qrammatik birləşmələrin əsasında əmələ gəlir” [5, s. 88]. Dildə hazır şəkildə mövcud olan frazeoloji birləşmələr bütöv leksik vahidlərdir. İki və daha artıq sözdən ibarət olan bu ifadələrin tərkibinə daxil olan sözlər öz ilkin həqiqi mənalarını itirir və yalnız məcazi mənada işlənilir və tərkibi dəyişməz qalır.

Ənənəvi dilçilikdə frazeologiya iki mənə qrupuna ayrılmışdır: birincisi “geniş mənada frazeologiya”, ikincisi “dar mənada frazeologiya” adlandırılır. Azərbaycan dilçiliyində ədəbi dilimizin frazeologiyası ilə bağlı M.Hüseynzadə, Ə.Dəmirçizadə, S.Cəfərov, Y.Seyidov və başqaları geniş tədqiqatlar aparmışlar. Alimlər leksik vahidlər kimi, frazeoloji vahidləri də təkmənəli və çoxmənəli olaraq iki qrupa ayırmışlar: 1) Təkmənəli frazeologizmlər; 2) Çoxmənəli frazeologizmlər. Bu bölgü ilə bağlı B.Ə.Xəlilov yazır: “Çoxmənəli ideomatik ifadələrin yaranmasında çoxmənəli sözlər böyük rol oynayır. Məlumdur ki, sonuncular öz əsas mənaları

ilə birlikdə həm də məcazi mənalar və mənə çalarlıqları kəsb edir. Əsas mənalarla bağlı olan əlavə mənalar müəyyən birləşmələrin daxilində qalır. Bunlar bu əlavə mənaların böyük hissəsini əks etdirir” [6, s. 13]. H. Bayramov isə frazeoloji vahidlərin mətn kontekstindəki mənasını əsas götürərək belə qeyd edir ki, sabit söz birləşməsinin frazeoloji vahid səciyyəsi daşması ancaq mətnə müəyyənləşir və Azərbaycan dilindəki frazeoloji vahidlərin cüzi hissəsi çoxmənalı olur [4, s. 24-25]. S. Cəfərov frazeoloji birləşmələrin başqa dilə olduğu kimi tərcümə olunmaması, olunduğu təqdirdə mənasız gülünc ifadələr alınması ilə bağlı yazır: “Ümumiyyətlə, dünya dillərinin frazeologiyasına aid bir xüsusiyyət kimi, başqa dilə hərfən tərcümə oluna bilməmək Azərbaycan dilinə də aiddir” [5, s. 90].

Naxçıvan dialekt və şivələrində rast gəldiyimiz insanın bədən üzvlərinin adını bildirən bir qisim sözlər məcazi mənada işlənməklə frazeoloji vahidin yaranmasına zəmin yaradır. Bu frazeoloji vahidlərin yaranması semantik yolla söz yaratmağa xidmət edir. Naxçıvan dialekt və şivələrində müşahidə etdiyimiz insanın bədən üzvlərinin adını bildirən *baş, göz, qulaq, burun, ağız, dil, üz, ürək, bel, əl, ayaq* və s. sözlərin məcazi mənada işlənməsi ilə yaranmış frazeoloji vahidlərin sayı çoxluq təşkil edir. Nümunələrə nəzər salaq:

baş sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: başı ayazımaq, başı eynimək, baş çatlatmaq, baş-beyin aparmaq, baş ağartmaq, başını itirmək, başı daşa dəymək, başı əldə olmamaq, başa salmaq, başına dönmək, başını sallamaq, başı qarışıq olmaq, başını yerə qoymaq, başı bədəninə ağırlıq etmək, baş götürüb qaçmaq, başının üstünü kəsdirmək, başağrısı vermək (bezdirmək), baş-göz etmək (nişanlamaq), başını divara vurmaq (peşmançılıq çəkmək) və s.

göz sözünü iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: gözümdən düşmək, gözüne çarpmaq, gözüne dəymək, göz ağartmaq, gözüni dikmək, göz oynatmaq, göz eləmək, gözü üstündə yeri olmaq, gözləri yerindən oynamaq, gözləri hədəqadan çıxmaq, gözlərindən od yağmaq, gözüne işıq gəlmək, gözü təpəsinə çıxmaq, gözü kəlləsinə qalxmaq, gözü açılmaq, hədəqadan çıxmaq, gözümdən cin çıxmaq, gözümdən həndəs-məndəs yağmaq və s.

qulaq sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: qulaqburması vermək, qulağa sırğa olmaq, qulaq günahkarı olmaq, əli qulağında olmaq (yaxında eşidiləcək xəbər), qulaq tutulmaq, qulaq vermək və s.

burun sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: burnunu sallamaq, burnu ovulmaq, burnu dik gəzmək, burnu yellənmək, burnulamaq, burnunu soxmaq və s.

ağız sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: ağızdan yava // ağzını yava tanımaq (yumşaq rəftar etmək), ağzının acısını tökmək (hirsənmək), ağız-burnunu əymək // ağız-gözüni əymək, ağzını aramaq (fikrini öyrənmək), ağız-ağıza vermək (qışqırışmaq), ağız deyəni qulaq eşitməmək (çox səs-küy), ağzı pis olmaq, ağzı açıq qalmaq, ağızlarda saqqız olmaq, ağzından süd qoxusu gəlmək və s.

dil sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: dilə gəlmək, dilə-dişə düşmək, dili topux vurmaq, dilə dolmaq, dilə tutmaq, dilə çəkmək, dilə salmaq, dili dolaşmaq və s.

üz sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: üz vurmaq, üzdən salmaq, üzə çıxmaq, üzə düşmək-utanmaq, üzüquyulu qalmaq – çarəsiz, üzünü qaşımaq // üzünü açmaq.

ürək sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: ürəyinə xof salmaq, ürəyinə dəymək, ürəyi getmək, ürəyi keçmək, ürəyinə dammaq, ürəyi açılmaq, ürəyi partlamaq, ürək-dirək vermək, ürəyi boşaltmaq, ürəyi mancanaqda olmaq və s.

bel sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: bel bağlamaq, beli boşalmaq, beli sınmaq və s.

əl sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: əldən-ayaqdan getmək, əl qatmaq,

əldən çıxmaq, əli belində dayanmaq, əl aparmaq, əli əyri olmaq, əl tutmaq, əl çəkmək, əl götürmək, əl atmaq, ələ vermək, əllərini ölçmək, əlinə girəvə düşmək, əldən getmək, əldən düşmək, əli üzülmək, əldən salmaq, ələ salmaq, əlinə düşmək, ələ almaq, əlindən yerə qoymaq, əlindən gəlmək, əli çıxmaq, əldən qalan əlli il qalar, əli ətəyindən uzun, bir əli bir başı olmaq (peşman olmaq), əlindən gələnı yeddi qaba çəkmək (mərdlik etmək) və s.

ayaq sözünün iştirakı ilə yaranan frazeoloji vahidlər: ayaq əymək, ayaq açdı etmək, ayağı kəsilmək, ayağı kəndirləmək (evlənmək), əl-ayaq eləmək, ayağı qırıb oturmaq və s.

Ağamusa Axundov frazeoloji vahidlərin dörd növünü qeyd edir: “frazoloji uyuşmalar, frazeoloji birləşmələr, frazeoloji qovuşmalar, frazeoloji ifadələr” [3, s. 187]. Azərbaycan ədəbi dilində olduğu kimi Naxçıvan dialekt və şivələrində də milli sözlərimizdən təşkil olunan frazeoloji vahidlər çoxluq təşkil edir. Bu böyük dil vahidlərini aşağıdakı qrupa ayırmaq olar: idiomlar; ibarələr; hikmətli sözlər; atalar sözləri; zərb-məsəllər aiddir.

İdiomlar. Naxçıvan dialekt və şivələrində semantik yolla əmələ gələn idiomlar frazeoloji vahidlərin geniş yayılmış növlərindən biridir. Bu tip idiomlar sözün məcazi mənə ilə verilən sinonimi kimi yaranmışdır; məsələn: ağzıgöyçək-məzəmmət etmək, ağızı pərtov – səviyyəsiz söz danışmaq, ağzıyirtix – sirt saxlamayan, ağzın aramax – fikrini öyrənmək, ağzına su almaq susmaq, göz qoymaq-izləmək, gözü təpəsinə qalxmaq – təəccüblənmək və s.

Ədəbi dildə olduğu kimi, Naxçıvan dialekt və şivələrində də idiomları iki qrupa bölmək olar: 1. Sabit idiomlar; 2. Qeyri-sabit idiomlar.

1. Sabit idiomlar. Sabit idiomlar forma və məzmunca dəyişməyən, sabit qalan frazeoloji vahidlərdir. Səlim Cəfərov sabit idiomları üç qrupa bölmüşdür: 1) idiomatik sözlər; 2) idiomatik ifadələr; 3) idiomatik cümlələr [5, s. 89-98].

1) *İdiomatik sözlər.* Naxçıvan dialekt və şivələrində müşahidə edilən idiomatik sözlərə aşağıdakıları misal göstərə bilərik: dırxanlı və ya əlli-ayaqlı-bacarıqlı; döydümölməz – davamlı, dəymədüşər – ərköyün, başyeyən – itkiyə səbəb olan; zəhlətökən – bezdirən, isdiqanı – ünsiyyət quran və s. verilən bu nümunələri semantik cəhətdən təhlil edərkən aydın olur ki, bu sözlər öz müstəqim mənasını itirmək nəticəsində yaranmışdır.

2) *İdiomatik ifadələr.* Naxçıvan dialektində bu cür ifadələr mürəkkəb fellər məcazi mənada işlədikdən sonra yaranır; məsələn, dalağı sancmax – bir şeyi hiss etmək, ofsanata tüşməx – qəbul olmaq, zəhlə töx məx – bezdirmək. İdiomatik ifadələrin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu ifadələri tərəflərə ayırmaq mümkün deyil. Əgər hissələrinə ayırısaq, mənə itər və fikir aydın olmaz. İdiomatik cümlələri də idiomatik ifadələr kimi, parçalamaq başqası ilə əvəzləmək mümkün deyil.

3) *İdiomatik cümlələr:* Naxçıvanın canlı xalq danışığındakı nümunələrə baxaq: yumurtadan yun qırxır – simic, cındırından cin ülkür – qorxunc görkəmdə olmaq, bür-bük qoy palazın altına – sözə qayıtmamaq; dünən ölüb, bu gün ölüb – bərk qorxmaq; danışanda ağzına tüklü dovşan yerləşmir – müşdəbeh; bəylərlə pulov yemir ki, bığı yağa batır – özündən razı;

Sabit idiomlar mənə üç qrupa bölünür: 1) Omonim sabit idiomlar; 2) Sinonim sabit idiomlar; 3) Antonim sabit idiomlar.

Omonim sabit idiomlar. Məlum olduğu kimi, idiomların əsas xüsusiyyəti onların məcazi mənə kəsb etməsidir. Elə omonimləşmə də sözlərin məcazi mənada işləndiyi zaman yaranır. Naxçıvan dialekt və şivələrində aşağıdakı omonim sabit idiomlara rast gəlinir: *Yer eləməx* - pis təsir etmək. *Üz verməx* – xoş qarşılamaq. *Ürəyi yanmax* – susuzlamaq və s. Ədəbi dildə olduğu kimi, Naxçıvan dialekt və şivələrində də omonimləşmə xüsusiyyəti sinonimləşmə və antonimləşmə xüsusiyyətinə nisbətən zəifdir.

Sinonim sabit idiomlar. S.Cəfərov, Ə.Dəmirçizadə, A.Qurbanov və başqa dilçi alimlərimiz müasir Azərbaycan dilində frazeoloji vahidlərin məna növlərindən bəhs etmişlər. Frazeoloji ifadə və idiomların sinonimliyi məsələsinə H.Bayramov da toxunmuşdur: “Sözlə frazeoloji ifadələr, həmçinin frazeoloji ifadələr, idiomlar bir-birinin sinonimi ola bilər. Bunlar fikrin obrazlı, daha sadə, həm də ironik şəkildə ifadə olunmasına xidmət edir” [4, s. 34]. Naxçıvan dialekt və şivələrində aşağıdakı sinonim sabit idiomlara rast gəlinir: Dəridən-qabıxdan çıxmaq – əldən-əyaxdan getmək – canfəşanlıq etmək; başına and içmək – əziz tutmaq; toy tutmaq – cəzalandırmaq; havası alımmax – sakitləşmək; süt gölündə üzümək // donuzu əysiy olmaq – varlanmaq; başı:n altda yasdıx qoymaq – arxayın olmaq; dişinin dibindən çıxanı demək – təhqir etmək; başı ayazımaq – başı açılmaq – işlərini qurtarmaq; həngama qopartmaq – dava salmaq; öz başını yesin // havası öz başında çatdasın – ziyan özünə dəysin; ağzıaçıx qalmaq – yorulmaq; mitil tüşmək – yorulmaq; başdan çıxartmaq – aldatmaq; görün-baxım eləmək – maddi kömək göstərmək; ürəyi əyağı:n altda tüşmək; gönüqalın – kobud, üzü yumşaq – mülayim, ayağı ağır – uğursuz, əli yüngül // ayağı yüngül – uğurlu.

Antonim sabit idiomlar. Naxçıvan dialekt və şivələrində bir-birinə zidd olub, antonim idiomlar yaradan sabit birləşmələr də az deyildir. Onlardan bəzilərinə diqqət yetirək: süt gölündə üzümək – dövlətli olmaq, qəpiyə güllə atmaq – kasıb olmaq; bir dəri-bir sümük qalmaq – arıqlamaq, ətə-qana gəlmək – kökəlmək; diliuzun – alnıaçıq, diligödəx – təqsirli, yola vermək – dolandırmaq, yola getməmək – dolandırmamaq; əli aşağı tüşmək – pulu az olmaq, əli yuxarı olmaq – pulu çox olmaq; xəcələtdi qalmaq – xəcələtli olmaq, xəcələtinnən çıxmaq – borcunu qaytarmaq; ağzınnan bal tökülmək – gözəl danışmaq, ağzınnan hörrə tökülmək – danışq qabiliyyəti olmamaq; gözdəri qızmaq-əsəbiləşmək, havası alımmax-sakitləşmək; döşünə yatmaq-bəyənmək, ağız-burun əymək – bəyənməmək, lələ dağlı – incik, döşünə döymək – qürrelənmək.

2. *Qeyri-sabit idiomlar.* Naxçıvan dialekt və şivələrində bir sıra idiomlara rast gəlinir ki, onların tərkibindəki sözün birini digəri ilə əvəz etmək olur. Həmçinin belə sözlərin arasına əlavə söz də daxil etmək mümkündür. Belə frazeoloji birləşmələr qeyri-sabit idiomlar adlanır. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaqla bilirik:

- Birləşmənin tərkibindəki sözlərdən birini başqa sözlə dəyişdirdikdə öz ilk mənasını saxlayan qeyri-sabit idiomlar: məsələn: ayax basmamaq – gedib-gəlməmək, əlindən inni-cinni qurtarmamaq – qabiliyyətli olmaq, gözündən cin şıxmaq-təhlükəli olmaq, üzündən həndəs-məndəs yağmaq – utanmazlıq etmək və s.

- Birləşmənin tərkibindəki sözlərin arasına başqa bir söz artırıqda eyni mənanı daşıyan qeyri-sabit idiomlar: əlimdən gəlir // əlimin içinnən gəlir – əcəb etmişəm; ağız əydi // ağızın-burun əydi – bəyənməmək, qaş oynadır // qaşın-gözün oynadır – işarət edir.

- Birləşmənin tərkibindəki sözlərin yerini dəyişdirdikdə eyni məna daşıyan qeyri-sabit idiomlar: məsələn. belində ağac sındırır; başında qoz qırır; diriyib divara. Bu cümlələrdə sözlərin yerlərini dəyişdirək: ağacı belində sındırır; qozu başında qırmaq; divara dirəyib. Göründüyü kimi, bu sabit idiomlu frazeoloji vahidindəki forma və məna sabit qalır. Qeyri-sabit idiomlarda isə forma dəyişir, məna sabit qalır.

İbarələr. Birləşməni təşkil edən sözlərin müəyyən hissəsinin məcazi, digər hissəsinin isə həqiqi mənada işlənməsi nəticəsində yaranan obrazlı birləşmələr ibarə adlanır. İbarələrin tərkibində olan sözlərin biri digərini qüvvətləndirmək məqsədi daşıyır. Daha çox bədii dildə işlədilməsinə baxmayaraq, danışq dilində təsadüf edilən ibarələr də az deyildir. Naxçıvan dialekt və şivələrində müşahidə etdiyimiz ibarələrə nəzər salaq: başın haqqı, adın haqqı, mən

ölüm, sən öl, canım sa: desin, başına dönüm, qadan alım, qurban olum, ayağın altda ölüm, quzu kəsim, ağrın ürəyimə, dərdin ürəyimə, qadan ürəyimə və s.

Atalar sözü və zərbi-məsəllər. Bunlar şifahi xalq ədəbiyyatının janlarıdır. Bu sözlər zaman keçdikcə öz mənşəyindən uzaqlaşmış həqiqi mənasını tamamilə itirmişdir. Naxçıvan dialekt və şivələrində qeydə aldığımız bir sıra atalar sözlərinə diqqət yetirək: Hənəx'-hənəx' axırı bir dəyənəx'; İt hürər karvan keçər; başına gələn başmaxçı olar; Su axıb çuxurun tapar; Ər döyən arvadı it də tutdu bir yandan; Bildirçinin bəyliyi darı savrılincaxdı; Xanım qıran qabın səsi çıxmaz; Kürt nə qanır bayramı, hor-hor içir ayrıanı; Ayı qandı, kürd qammadı; kürdün çörəyi dizinin üstə olar; Aralığ atı, kor Fatı; ağacı qurd içindən gəmirər; gəlin durdu ayağa başdı başın saxlasın.

Naxçıvan dialekt və şivələrində tez-tez rastlaşdığımız zərbi-məsəllərə nəzər salaq: bir narı var, qırx yarı; bir həsirdi, bir Məmmədnəsir; sənə uzun ma: yerinə sürünsün; dəvəsi ölmüş ərəb, girdin bazara gördün hamı gözü qıpxıxdı sən də ol gözü qıpxıx; Araz aşığınnan Kür də topuğunnan və s.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, ədəbi dilimizdə olduğu kimi Naxçıvan dialekt və şivələrində rast gəldiyimiz frazeoloji vahidlər forma, məna, məzmun cəhətdən tərkib hissələrinə ayrılır, eyni formada yalnız bir məna ifadə edir. Aparılan araşdırmalardan o da aydın olur ki, qədim frazeoloji vahidlər müasir türk dillərində müxtəlif şəkildə saxlansa da, hər dövrdə yeniləri yaranmışdır. Naxçıvan dialekt və şivələri frazeoloji ifadələrlə zəngindir. Ədəbi dillə müqayisədə frazeologizmlər daha çox dialektlərdə yayılmışdır. Yəni ədəbi dilimiz üçün arxaikləşən bu birləşmələr, dialekt və şivələrimizin fəal və işlək fonduna daxildir. Lakin frazeologizmlərin sərhədlərini müəyyənləşdirmək çətindir. Odur ki, bir sıra frazeoloji vahidlərin ədəbi dilə və şivələrə xas olduğunu müəyyənləşdirməyin çox çətin olduğunu və bu sahədə vahid meyarın olmadığına görə şivələrin əksəriyyətində işlənməsini əsas götürmək lazımdır. Naxçıvan dialekt və şivələrinə xas frazeoloji sözlərin bəzilərinə Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrində forma və mənaca fərqli və ya formaca eyni, mənaca fərqli şəkildə rast gəlinə də, bəziləri eyni semantik yüklə işlənməkdədir. Bunun səbəbi fərdi sözlərin areal xarakteri daşması, ümumişlək sözlər qrammatik vasitələrin əlavəsi ilə yaranan dialektizmlər hesabına meydana çıxmasıdır. Tədqiqata cəlb etdiyimiz frazeoloji birləşmələr Naxçıvan dialekt və şivələrinin leksikasının bir hissəsini təşkil edir və lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Bu birləşmələrin öyrənilməsi, araşdırılması, dilimizin, eləcə də xalqımızın tarixini, onun qohum və ya qohum olmayan dillərlə və xalqlarla əlaqəsini meydana çıxarmaq üçün əhəmiyyətlidir. Canlı xalq danışığındakı dialekt və şivələrdəki frazeoloji vahidlərin toplanması və təhlili Azərbaycan dilinin frazeoloji tərkibinin düzgün tədqiqinə və elmi surətdə şərhinə kömək edə bilər. Dilimizin bütün dialekt və şivələrində olduğu kimi, Naxçıvan dialekt və şivələrində də qədim tarixi köklərə dayanan bu dil faktlarının araşdırılması işi əsas məsələlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti / A.A.Axundovun, Q.Ş.Kazımovun və S.M.Behbudovun redaktəsi ilə. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 568 s.
2. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji lüğəti / Nəsrə hazırlayan və ön sözün müəllifi K.H.İmamquliyeva. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 304 s.
3. Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 280 s.

4. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1978, 176 s.
5. Cəfərov S.A. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. II hissə, Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 192 s.
6. Xəlilov B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Nurlan, 2008, 442 s.
7. Seyidəliyev N.F. Frazeologiya lüğəti. Bakı: Çıraq, 2004, 272 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ismayilzulfiyye@yahoo.com

Zulfiya Ismayil

SEMANTIC ASPECT OF WORD FORMATION BY PHRASEOLOGICAL UNITS IN NAKHCHIVAN'S DIALECTS AND ACCENTS

The paper describes the semantic way of word formation due to phraseological units. The formation of phraseological units serves to create words in a semantic way. For example, the words denoting the organs of the human body, used in a figurative sense, create conditions for the formation of phraseological units. Based on the phraseological compounds taken into account, it can be said that these compounds make up some part of the vocabulary of the Nakhchivan dialects and accents and play an important role in enriching its vocabulary. Nakhchivan dialects and accents are rich in phraseological units. Compared to the literary language, phraseological units are more common in dialects. But the boundaries of phraseological units are difficult to determine. Since it is difficult to determine the peculiarity of a number of phraseological units to the literary language and dialects, and due to the fact that there is no single criterion in this area, one should proceed from their use in dialects. If some phraseological units characteristic of the local dialects of Nakhchivan are found in different dialects of the Azerbaijani language in different forms and meanings, or in the same form and in different meanings, then some have the same semantic meaning. The study and analysis of phraseological units play a significant role in the study of the language and history of our people, in identifying the ties of our language with related and unrelated languages and peoples. Despite the fact that some of these expressions are archaized, they are included in the fund of the local dialects. As in all local dialects of our language, the main issue is the study of historical linguistic facts in the Nakhchivan dialects that are based on ancient roots.

Keywords: *Nakhchivan, dialect and accent, phraseology, word-building.*

Зульфья Исмаил

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД СЕМАНТИЧЕСКОГО СПОСОБА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В НАХЧЫВАНСКИХ ДИАЛЕКТАХ И ГОВОРАХ

В статье рассказывается о семантическом способе словообразования за счет фразеологических единиц. Образование фразеологических единиц служит созданию слов семантическим путем. Например, слова, обозначающие органы человеческого тела, используясь в переносном значении, создают условия для образования фразеологических единиц. На основе учитываемых фразеологических соединений, можно

сказать, что эти соединения составляют некоторую часть лексики нахчыванских диалектов и говоров и играют важную роль в обогащении его словарного состава. Нахчыванские диалекты и говоры богаты фразеологизмами. По сравнению с литературным языком, фразеологизмы больше распространены в диалектах. Но границы фразеологизмов определить сложно. Так как трудно определить свойственность ряда фразеологических единиц литературному языку и говорам, и из-за того, что в этой области не существует единого критерия, следует исходить из использования их в говорах. Если некоторые фразеологизмы, характерные для диалектов и говоров Нахчывана, встречаются в разных диалектах азербайджанского языка в различной форме и значении, или же одинаковой форме и в различном значении, то некоторые носят одинаковую семантическую нагрузку. Изучение и анализ фразеологизмов играют значительную роль в изучении языка и истории нашего народа, в выявлении связей нашего языка с родственными и неродственными языками и народами. Несмотря на то, что какая-то часть этих выражений архаизирована, они входят в фонд диалектов и говоров. Как и во всех диалектах и говорах нашего языка, основным вопросом является изучение исторических языковых фактов в нахчыванских диалектах которые опираются на старинные корни.

Ключевые слова: *Нахчыван, диалект и говор, фразеология, словообразование.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 13.04.2020

Son variant 04.08.2020